

Ronald van Genabeek

Water- en Vuurplein

Uit archeologisch onderzoek sinds vele jaren in de binnenstad verricht, rijst langzamerhand een redelijk beeld op van de ontwikkeling van 's-Hertogenbosch. In zekere mate valt zelfs te voorspellen welke gegevens door een opgraving aan het licht komen. Maar niet altijd. Dat bleek op het terrein van de voormalige Brandweerkazerne (thans Water- en Vuurplein). In opdracht van de gemeente voerde in de zomer van 1998 de Afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten daar een beperkt bodemonderzoek uit. Bij de bouw van de inmiddels gesloopte kazerne in de jaren dertig was al een groot deel van de ondergrond verstoord. Daarom vond een opgraving plaats op slechts een klein deel van het terrein. Op kaarten uit de 19de eeuw stonden enkele rijen kleine woningen afgebeeld, zogenaamde *kameren*. Van deze, vroeger algemeen voorkomende, huisjes zijn er in de stad nog maar enkele bewaard, bijvoorbeeld in het Peter de Gekstraatje, aansluitend aan het opgravingssterrein (afb.1). We verwachtten fundamente te vinden van nog meer woninkjes. Dan zouden we iets kunnen zeggen over ouderdom en bewoners. Van de *kameren* werd echter weinig teruggevonden. Het restant van het rijtje kameren bleek zo ondiep te zijn gefundeerd dat we vrijwel niets aantroffen. De *kameren* bleken bovendien niet ouder dan begin vorige eeuw. Wel kwamen onder de schamele restanten vrij onverwachts fundamente te voorschijn van veel grotere huizen aan de Orthenstraat en van werkplaatsen, achter deze huizen. Dit achterterrein was tot in de 19de eeuw kennelijk een soort industriegebied.

Beerputten: voer voor archeologen

De opgravingsput bevond zich direct achter de van oorsprong middeleeuwse huizen aan de Orthenstraat, waarvan er nog enkele bewaard zijn gebleven. Achter ieder huis was een plaatsje met een plee, die uitkwam op

een beerput. Ieder huis had zijn eigen beerput, die van tijd tot tijd werd geleegd. Wanneer de put te bouwvallig werd, legde men een nieuwe aan. Beerputten betekenen 'voer' voor archeologen, aangezien bewoners er heel wat huishoudelijk afval in deponeren. Onderzoek leert ons veel over eetgewoonten, gebruiksvoorwerpen en rijkdom van de gebruikers. Hier was precies bekend bij welke huizen de beerputten hoorden. Daarom kunnen we deze gegevens koppelen aan de kennis die in het stadsarchief aanwezig is over de bewoners: hun naam, beroep en sociale status. Archiefonderzoek kan dan later in combinatie met de archeologische vondsten een vrij compleet beeld geven over de bewoners van dit deel van de Orthenstraat. Van vier naast elkaar gelegen huizen werden zes beerputten opgegraven uit de 15de tot het begin van de 20ste eeuw (afb.2). De oudste van deze putten had een diameter van circa 3,50 m. en was daarmee een van de grootste tot op heden in 's-Hertogenbosch gevonden. Deze put was tegelijk met het bijbehorende huis aan de Orthenstraat in de tweede helft van de 15de eeuw gebouwd. De vondsten uit de beerput wijzen op bewoning door een vooraanstaand persoon: onder andere een messing kandelaar, een lijst van een ronde spiegel en glaswerk. De houten spiegellijst is bijzonder, aangezien spiegels in die tijd alleen in rijke huishoudens voorkamen. Messing kandelaars worden ook maar zelden in beerputten aangetroffen. Een kapotte kandelaar werd normaal gesproken omgesmolten vanwege het waardevolle metaal. Achter het buurpand bevond zich een iets jongere beerput. Daarin werd een fraaie kruik gevonden, waarop het gezicht van een baardman was gemodelleerd. In een veel latere beerput, uit het begin van de 19de eeuw, kwamen eveneens enkele bijzondere vondsten te voorschijn: een deel van een terracotta beeld van een bebaarde man met hoed, een soort

Afb. 1: Enkele van de laatst overgebleven kameren aan het Peter de Gekstraatje
(Foto: BAM)

tuinkabouter, enkele bijzondere pijpenkoppen, waarvan één in de vorm van een soldatenkop en een andere met het wapen van 's-Hertogenbosch. Deze pijp is gemaakt in de fabriek van Leonardus Eras, vlak bij, achter Orthenstraat 53-55.¹

Industriegebied

Op de terreinen achter de huizen aan de Orthenstraat bleken diverse industrietjes gevestigd te zijn geweest. Restanten daarvan kwamen tijdens de opgraving aan het licht. Zo moet er in het pand Orthenstraat 61 in de 15de eeuw een speldenmaker hebben gewoond. De speldenindustrie was in de 15de en 16de eeuw in 's-Hertogenbosch een belangrijke nijverheid. Spelden werden op grote schaal geëxporteerd.² Van de speldenmaker is een afvalkuil opgegraven met een groot aantal verschillende soorten spelden en halffabrikaten. Nader onderzoek hiervan geeft ons inzicht in het productieproces. Naast het huis van de speldenmaker lag al in de veertiende eeuw een straatje *Achter de Roskam*. Hier stonden in de 16de en 17de eeuw werkplaatsen, waarvan de bakstenen vloeren zijn teruggevonden. Wat hier werd geproduceerd, is niet duidelijk. Misschien een pottenbakkerij, gezien de fragmenten van misbakfels van aardewerk. In de 18de eeuw bevond zich hier ook een leerlooierij: in een in de bodem ingegraven kuip legde men afwisselend eikenschors en huiden. Het looizuur uit de eikenschors werkte op de huiden in. Dat was

Afb. 2: Overzicht van de opgraving met naast elkaar verschillende beerputten behorend bij huizen aan de Orthenstraat (Foto: BAM)

een proces dat veel stank veroorzaakte. Daarom vond het meestal plaats op achterterreinen, liefst zo ver mogelijk van de huizen. Tijdens de opgraving zijn de resten van enkele kuipen teruggevonden. Iets verderop, aan het Peter de Gekstraatje lag in de 19de eeuw een ijzergieterij. Het productieafval: grote ijzerslakken, werd daar op verschillende plaatsen aangetroffen. Werknemers van deze ijzergieterij woonden in de kamers daar tegenover, aan het Peter de Gekstraatje, waarvan er nu nog enkele overeind staan. Hopelijk worden deze karakteristieke woningen gerestaureerd. Het patroon van de straatjes *Achter de Roskam* en het *Peter de Gekstraatje*, waaraan vroeger de bedrijfjes en fabriekjes lagen, zal terug komen in de nieuwe bebouwing van het Water- en Vuurplein.

Noten

- 1 J.L.F. van den Hurk en E. Nijhof, 'Pijpen', in: H.L. Janssen (red.), *Van Bos tot Stad. Opgravingen in 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 1983) 229-235.
- 2 N.H.L. van den Heuvel, *De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch voor 1629* (Utrecht 1946) 389-394.

Moers taal

Cor Swanenberg

Bossche dialectverschillen

Het Bossche dialect heeft veel boeien- de aspecten. De stad als ontmoetings- plaats van de Meierij, is een smelt- kroes waarin vele taalvariëteiten elkaar beïnvloed hebben.

Men beweert dat het Bossche dialect minstens drie dialectvarianten kent, die ruwweg benoemd kunnen worden naar 'de Vughterendijk, het Orthen- eind en het Hintummereind'.

Wanneer je nu op zoek gaat naar onderlinge verschillen binnen Bos- sche dialecten kom je bedrogen uit. Alle pogingen ten spijt, heb ik althans geen echt duidelijke voorbeelden van deze dialectverschillen boven water kunnen halen.

De onderlinge verschillen in twee Bos- sche lijsten van het Aardrijkskundig Genootschap van 1879 geven wel aan- wijzingen voor Bossche dialectvarië- teit: een invuller (G. Bosch) geeft voor 'lieve kinderen' *aorige jong*, een ander (J. Timmerman) schrijft *lieve kijnder/keinder*. De een geeft *vaojer* voor 'vader', de ander *vaoder*; de een vermeldt *ik gee, hai geet, we gaon*, de ander *ik gaoi, hij gaot, wij gaon*; de een vervolgt met *d'n dieje hee gezeed*, de ander met *die hê gezeed*. 'Veel meisjes' is bij de een *veul durskes* en bij de ander *veul meskes*; 'koeien en schapen' is bij de een *koejes en schaop*, bij de ander *koeien en schaopen*, 'veulens en geiten' geeft de een als *vullens en guite*, terwijl de ander zegt dat die woorden "nagenoeg onveranderd" klinken als het Nederlands. 'In zeven dagen' is bij Bosch *in zeuven daag*, bij Timmerman *in zeuve daoge*; 'tegen Kerstmis' heeft als invulresultaat: *teugen Karsemis* en *teugen Karstijd*; 'gijlieden kreeg weinig, en gij hadt reeds niet veel' wordt *gullie kreegte wennig en ge hadt al nie veul* en *gellie kreeg 'n bietje en ge haad allevel nie veul*; 'laten we eens keuvelen' wordt *la w'es kletsen en lao we-n-es praote*; 'dinsdag' is *Deinsdag* en *Die- send* (*Deinsd.*).

We komen *vloeken* naast *vluuke* tegen; *'nen drooge zomer* naast *'n dreuge*

zeumer, nen rouwen baard naast *'n ruige baord* en *letste* naast *laoste*; voor 'hoen, hoenders' geeft de een *kep*, *keppes*, de ander *kiep*, *kiepen*.

Het is jammer dat Timmerman erg veel hiaten heeft gelaten, anders had deze opsomming veel uitgebreider kunnen zijn.

G. Bosch spreekt misschien een lan- delijker, 'Meierijsen Bosch', Timmer- man lijkt meer het Bosch van de jaren negentig van de vorige eeuw te spre- ken.

In de lijst van G. Bosch vonden we een aantal interessante, maar helaas onvergelykbare gegevens: *aar* voor 'anders', *d'n hof after 't huus* voor 'de

"Witte wa mijnen boas zeet: ge mot 's zien wê dè vanaovond aon de binnekant helpe za"

Dialect van 'de Vughterendijk, het Orthen- eind of het Hinthummereind' ? Een tekening van Herman Moer- kerck uit de gelijknamige bundel tekeningen die in december 1978 verscheen.